

Muslimani, kristjani in judje danes – sosodstvo v dobi globalizacije

¹ Glej: Immanuel Kant (1983): *To Perpetual Peace and Other Essays*. Indiana polis, Hackett Publications.

² Glej: Jacques Derrida, *A Europe of Hope*. *Epoche* (10), št. 2 (Spring): 407–412.

³ Glej: Gross, J. T. (2001): *Neighbors, The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton, Princeton University Press.

V dobi globalizacije imajo sodobne zahodne družbe nalogo ponovno odkriti vrednost sosodstva med različnimi verniki in religijami. Ljudi je na zemeljski obli vse več, zato bi moralo biti več tudi sosodstva. Tako se postavlja vprašanje, kaj je, na kratko, sosodstvo? Po našem mnenju sosodstvo pomeni naslednje: »Živi dostojanstveno in pusti, da tudi drugi živi dostojanstveno!« Za človeštvo je izjemno pomembno sosodstvo med vsemi religijami, predvsem med judaizmom, krščanstvom in islamom. Za današnji Zahod pa je izjemno pomembno, da doseže spravo z islamom, sprejme islam kot ponosnega dediča monoteistične tradicije človeštva, kot velikega soseda judaizmu in krščanstvu. In kot njihovega pomembnega sogovornika.

Bralce in bralke tega eseja želimo opozoriti na to, kaj sta Evropa in Zahod v zadnjih treh stoletjih napisala o muslimanih in tudi o drugih tradicijah. Ni nam nepoznana misel Immanuela Kanta o »univerzalnem gostoljubju«, ¹ poznamo njegovo zahtevo za uvrstitev gostoljubja na področje pravic (Yeñenoğlu, 2012: 9). Prav tako se radi spominjamo trditve Johanna Wolfganga von Goetheja o toleranci oziroma prenašanju in strpnosti do drugega in drugačnega. Goethe trdi: »Toleranca naj bi bila le prehodno prepričanje. Toleranca mora voditi k priznavanju. Toleriranje pomeni žalitev.« (Goethe, 1907: Nr. 121)

Dobrodošla so tudi prizadevanja Jacquesa Derrida, da prilagodi sodobno Evropo drugim, da Evropa postane Evropa upanja, itd.²

Prav tako smo zbrali dovolj poguma, da smo do konca prebrali knjigo *Sosedje* [Neighbours] Jana T. Grossa.³ Zaradi Grossove knjige se vsakemu normalnemu človeku naježi koža. V tem prispevku omenjene avtorje in na stotine drugih neomenjenih je dobro poznati, dobro je skupaj z njimi premišljati o pomenu »sosodstva« danes, o »mejah danes«, kakor tudi številnih drugih vprašanjih: kdo je »drugi«, zakaj obstaja »drugi«, kdo je »tujec«, kaj pomeni danes »kozmpolitizem«, kaj pomeni »odprtost do drugega«, kdo je danes »naš sosod« itd.

⁴ O tem je sicer v kontekstu odnosa med Zahodom in islamom obširno pisal Ahmed, A. S. (2004): *Islam Under Siege*. Cambridge, Oxford, Polity Press.

⁵ O očitnih primerih medijskega omalovaževanja islama lahko preberemo v Said, E. W. (1997): *Covering Islam, How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of The World*. London, Vintage.

⁶ S tem vprašanjem mislim predvsem na Margolis, E. S. (1999), *War at the Top of the World, The Clash for Mastery of Asia*. Toronto, Key Porter Books.

⁷ Glej: Cigar, N. (2000): *The Role of Serbian Orientalists in Justification on Genocide Against Muslims of The Balkan*. Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

⁸ Ko sem leta 1993 v neki kleti obkoljenega Sarajeva v bosanski jezik prevajal članek Samuela Huntingtona *The Clash of Civilization* (ki je bil objavljen v časopisu *Foreign Affairs*, Summer, 1993), nisem slutil, da se bo o tem članku toliko govorilo skorajda dve desetletji.

⁹ Od spopadov Samuela Huntigtona se tudi delo Bernarda Lewisa ne razlikuje veliko. Primerjaj: Lewis, B. (1995): *Cultures in Conflict, Christians, Muslims and Jews in the Age of Discovery*. New York, Oxford, Oxford University Press.

v osnovni moralna kriza? Ali ta moralna kriza pod krinko ekonomskega zloma celotnih držav dokončno spodnaša vse naše upe, ki smo jih v začetku tretjega krščanskega tisočletja polagali v boljše človeštvo po razpadu komunizma in socializma? Poleg tega, ali je danes več vojn? Če je, kateri centri moči jih podpirajo in ali se danes spodbuja verske vojne?⁶ Ali je dejstvo, da se danes z množenjem vojn množi in multiplicira tisti drugi kot tarča, kot stran, ki jo je treba degradirati in izkoreniniti?⁷ Ali so nedavne razsodbe Mednarodnega sodišča za človekove pravice o genocidu, zagrešenem v Bosni in Hercegovini in Ruandi, same po sebi največji znak vse večjega rušenja kakršnihkoli možnosti sosedstva med religijami, med kulturami in civilizacijami? Dalje, ali smo se tako prestrašili modernega sveta, v katerem živimo in v strašnih časih pesimizma pomišljamo, da prebivamo v času, v katerem se iztekajo zadnji dnevi, kakor jih nerad napoveduje Slavoj Žižek (2011) v svojem nedavnem delu *Living in the End Times*?

In povsem na koncu teh uvodnih opomb: ali je naš čas začel rojevati celo različne lažne, a vplivne in nadvse brane, preroke o spopadu civilizacij,⁸ spopadu kultur?⁹ Ali ti teoretiki, ko govorijo o vsakršnih spopadih, pravzaprav na samem začetku dvomijo o možnosti sosedstva z drugimi in drugačnimi v sodobnem času?

A v tem eseju niti sebe niti svojih bralcev in bralk ne bomo utrujali z akademskimi razpravami, četudi so seveda koristne. Naša želja je, da se posvetimo izključno sosedstvu med verniki danes, predvsem sosedstvu med judi, kristjani in muslimani na Zahodu, torej, na tistem Zahodu, ki samemu sebi dopoveduje, da je sekularna stran sveta. Zato želimo z vprašanji, ki sledijo, zbuditi svojo pozornost in tudi pozornost tistih, ki bodo morda ta esej prebrali do konca.

Neposredna vprašanja so naslednja: smo resnično pesimisti, če trdimo, da današnji svet, predvsem pretekla tri desetletja in tudi čas, v katerem je človeštvo živelo tekom 19. in 20. stoletja, zaznamuje čedalje hujša kriza sosedstva, predvsem med Zahodom in islamom?

Ali imamo prav, ko trdimo, da se zaostruje kriza odnosa in sporazumevanja med religijami?⁴ Ali resnično tisti religijski drugi in drugačen postane tujec v številnih predelih sveta (Karić, 2011: 9–14)? In, v kolikšni meri govorimo resnico, če trdimo, da marsikje po svetu državni režimi, ki jih je izvolila večina, namerno in sistemsko, spodkopavajo odnose do človeka druge vere, do ljudi različnih (religioznih) svetovnih nazorov? Navsezadnje: ali komunikacijske tehnologije danes lahko opogumijo in olajšajo sporazumevanje med religijami? Ali pa danes živimo v obdobju čedalje močnejše omreženih komunikacijskih tehnologij, ki so v službi atavizma in s ciljem širjenja sovraštva med religijami, predvsem širjenjem sovraštva do islama?⁵ Zelo pomembno vprašanje je tudi: kdo je bil bolj toleranten in odprt do drugih ver in religij – ljudje v preteklosti in prve judovske, krščanske in muslimanske skupnosti, ali pa današnji sodobni ljudje? Prav tako, ali neutemeljeno širimo pesimizem, če trdimo, da je današnja ekonomska kriza pravzaprav

O sosedstvu tradicionalnih religij (islama, krščanstva in judaizma)

Ko danes že na daleč slišimo medijske trditve o »judovsko-krščanski civilizaciji« in ko se zavrača že sam pomislek, da so islam in muslimani tisti enakopravni tretji člen te civilizacije (»judovsko-krščansko-muslimanske«), se muslimani počutijo prikrajšane pri graditvi ideje o sosedstvu.

Vseeno, muslimani so v preteklosti vedeli, kaj je visoka kultura sosedstva in to vedo še danes.

Kot avtor ne želim govoriti o »zlati dobi« katerekoli religije, kulture ali civilizacije. Zavedam se, da je sintagma »zlata doba« izjemno zavajajoča. Zavedam se tudi, da »zlata doba« lahko označuje le prazno konstrukcijo ali pa projiciranje naših lepih želja, nastalih iz težke sedanosti, v kateri živimo, v davno in daljno preteklost, s katero smo zapadli v nekakšno »romantično« ljubezen.¹⁰ Torej, kadarkoli govorimo o »zlati dobi« katerekoli kulture in civilizacije, je treba biti zadržan. Vendar ob vseh pomislekih, tudi tistih, ki nastajajo iz romantičnega občevanja s preteklostjo, je treba govoriti o dediščini neke vrste ubranosti in sosedstvu med muslimani, kristjani in judi v številnih dolgih obdobjih miru v preteklosti. To skladnost, to harmonijo priznavajo v svojih delih veliki zgodovinarji. Na primer, nam, muslimanom nenaklonjeni Bernard Lewis vseeno priznava:

Islamska civilizacija je bila v nasprotju [z njej predhodnimi civilizacijami] prva civilizacija, ki se jo lahko imenuje univerzalna, saj je zajela narode številnih različnih kultur in ras na treh različnih celinah. Islamska civilizacija je bila evropska, saj je dolgo cvetela v Španiji in južni Italiji, v ruskih stepah in na Balkanskem polotoku. Islamska civilizacija je bila sama po sebi prav tako azijska in tudi afriška. Vključevala je ljudi, ki so bili beli, črni, rjavi in rumeni. (Lewis, 1996: 10)

Po drugi strani Marshall G. S. Hodgson trdi, da so »korenine islamikatske civilizacije pretežno iste kot korenine zahodne civilizacije: urbana trgovska tradicija starodavnega Rodovitnega polmeseca, judovski verski izziv, klasična grška filozofska in znanstvena kultura. Zato je Zahodnjake (in za vse tiste, ki si vsaj delno delijo zahodno dediščino), islamski svet sestrskaa civilizacija.« (Hodgson, 1974: 97) Seveda, lahko bi navedli še več takšnih mnenj relevantnih zahodnih avtorjev, ki potrjujejo visoko kulturo muslimanskih konceptov sosedstva in udomačevanja različnih narodov ter ver znotraj svoje duhovne orbite.

Dejstvo je, da so muslimani skozi glavnino svoje zgodovine pokazali, da znajo biti še kako dobri in moralni sosedje. Na to nasledstvo sosedstva smo, današnji muslimani na Zahodu lahko ponosni.

Sosedstvo med tremi verami (judovstvom, krščanstvom in islamom) je bilo prepoznavno v številnih delih sveta, o tem sosedstvu lahko govorimo v različnih zgodovinskih obdobjih. Na primer, stoletja je bila t. i. islamska Španija domovina zelo skladnega sosedstva muslimanov, judov in kristjanov.¹¹ To je mogoče reči tudi za dolino Nila, ki je danes arterija Egipta; to velja za dolga obdobja zgodovine Sirije, Palestine, današnjega Iraka, Libanona, Anatolije, balkanske regije itd.

»Privrženci knjige« (judje in kristjani) so bili vključeni v velike muslimanske kalifate. Niso bili izobčeni iz njih, kakor so danes muslimani izobčeni z Zahoda iz koncepta t. i. »judovsko-krščanske civilizacije«, kjer se muslimanom ne namerava v doglednem času dodeliti priznanja tretjega člena te civilizacije.

¹⁰ Seveda obstajajo odlična dela o »zlati dobi« posameznih obdobj človeške zgodovine. Glej na primer Menocal, M. R. (2002): *The Ornament of the World, How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*. Boston, New York, London, Little, Brown and Company.

¹¹ Glej dokumentirano delo Glick, T. F. (2005): *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*. Leiden, Boston, Brill.

¹² Za več glej: Mez, A. (1987): *The Renaissance of Islam*. Lahore, Islamic Book Service.

¹³ Glej: *History of the Ottoman State and Civilization* (2001), vol. I, E. Ihsanoglu (ur.). Istanbul, IRCICA.

¹⁴ Millet je oznaka za verske skupnosti v Otomanskem imperiju in se nanaša na ločena sodišča za 'osebno pravo', ki je reševalo osebne in družinske zadeve, in po katerim so bili kristjani pod jurisdikcijo kanonskega prava, muslimani šeriat-skega, judje pa halakhe. Sistem millet velja za zgodnji primer predmoderne religijske pluralizma. (op. ur.)

¹⁵ Na tem mestu naj spomnimo, da je Granada padla leta 1492 in da je bilo Sarajevo obkoljeno že na začetku 1992. leta, torej je med tema dvema dogodkoma minilo natanko petsto let.

¹⁶ Na primer Jack Goody v svoji knjigi *Islam in Europe* govori o »preteklih srečanjih« (*Past Encounters*) med muslimani, kristjani in judi. Primerjaj Goody, J. (2008): *Islam in Europe*. Cambridge, Polity Press and Blackwell Publishing Ltd.

¹⁷ Glej obsežno študijo *Islam and the Encounter of Religions*. V Nasr, S. H. (1999): *Sufi Essays*, 123–151. Chicago, ABC International Group, INC.

V tem pogledu muslimane skrbi molk današnjih tradicionalnih judov in kristjanov, kajti prav oni bi morali povzdigniti svoj glas o priznavanju islama in za umeščanje »judovsko-krščansko-muslimanske civilizacije« kot bodočega sosedstva miru, priznanja, tolerance in sožitja. Kajti »judovsko-krščansko-muslimanska civilizacija« bi vdahnila pozitivnega duha sekularnem projektu globalizacije in ga naredila bolj humanega.

S tem bi kristjani in judje muslimanom vrnil nekakšen dolg. Kristjani morajo vedeti, da muslimani s promoviranjem »islamskega vzhoda« niso uničili »krščanskega vzhoda«. Prav tako je dobro poznano dejstvo, da so judje prosperirali v muslimanskih kalifatih, saj so v času teh kalifatov judje v svojih kulturnih središčih razvili skoraj vso svojo teologijo. Na primer, tradicija Kabale je nastala pretežno v obdobju miru med judi, kristjani in muslimani. Filozof Maimonides je svoja dela napisal v taki času.¹²

Tudi ko so bili muslimani osvajalci, so bili seznanjeni z institucijo sosedstva. Seyyed Hossein Nasr pravi:

Španija in Anatolija sta zamenjali gospodarja, islam in krščanstvo, nekako v istem času. V Španiji so bili vsi muslimani ubiti, prisilno spreobrnjeni ali pa izgnani, in vse do danes tam ni muslimanov, medtem ko sedež Pravoslavne cerkve še vedno stoji v Turčiji. (Nasr, 2011: 19)

Znani zgodovinar Halil Inalcik, dolgoletni profesor Univerze v Chicagu, v svojih delih trdi, da je po razpadu Otomanskega cesarstva nastalo več kot dvajset držav, številne z večinskim muslimanskim prebivalstvom. Vsi ti krščanski narodi niso le preživeli pod Otomanskim cesarstvom, temveč so ohranili svojo vero in jezik, kakor tudi svojo tradicijo.¹³ Seveda se kaj takega ne bi moglo

zgoditi, če Otomansko cesarstvo ne bi poznalo tradicionalnih obrazcev sosedstva. Vemo, da sistem *millet*¹⁴ ni bil popoln, a je sam po sebi pomenil zgledno možnost, da se obstane, preživi in ne izgubi niti vera niti tradicija.

Danes je treba govoriti o davni preteklosti, v kateri so se muslimani, kristjani in judje priznavali kot sosedje, še zlasti je o tem času treba govoriti na Zahodu, ko je v grozotah dveh svetovnih vojn v 20. stoletju v Evropi judovsko prebivalstvo skoraj izginilo, ali pa ko je bilo muslimansko prebivalstvo na Balkanu od leta 1992 do 1999 na robu svojega obstanka.¹⁵

Seveda preteklosti ni mogoče vrniti, kakor ni mogoče vrniti pomolzenega mleka nazaj v vime. Vseeno pa je še kako pomembno opozoriti današnje rodove na »pretekla srečanja« med muslimani, kristjani in judi.¹⁶ V povezavi s tem tudi številni muslimanski avtorji govorijo o »srečanju islama z drugimi religijami«.¹⁷

Starodavno sosedstvo islama, krščanstva in judaizma, praktično sosedstvo muslimanov, kristjanov in judov, je temeljilo na več načelih. Prvič, na živem zaupanju v boga kot stvarnika vseh ljudi. Seveda se muslimani, kristjani in judje dogmatsko med seboj niso priznavali, vseekakor pa so priznavali boga kot svojega stvarnika. Drugič, priznavali so institucijo sosedstva. Zahvaljujoč konceptu sosedstva jih je preživelo več milijonov (v 20. stoletju pa so umirali v milijonih, bodisi

¹⁸ Za več glej: Zabiri, K. (1993): *Mahmud Shaltut and Islamic Modernism*. Oxford, Oxford University Press.

¹⁹ O tem več: Nasr, S. H. (1998): *Knowledge and the Sacred*. Lahore, Suhail Academy.

na evropskih tleh (Judje) bodisi v protikolonialnih vojnah (muslimani v Alžiriji, na primer).

Sosedstvo med muslimani, kristjani in judi danes predvideva določeno vrsto priznanja. Minimum priznanja. Recimo priznanja, da je naš sosed človek tako kakor mi, da je tudi on del istega človeškega rodu kakor mi, da ga je ustvaril edini stvarnik kot nas, in tako naprej. Tudi naši sosedje, ki ne verujejo, agnostiki in drugi, zaslužijo naše priznanje, saj jih mi obdarujemo z mirom, in tudi oni nas morajo obdarovati z mirom. Slavni rektor islamske univerze Al-Azhar, Mahmud Shaltut, ki se je domislil sintagme »bratstvo glede na človeštvo« (*al-ukhuwwah fi l-insāniyyah*), trdi, da so muslimani in nemuslimani bratje, edini pogoj tega bratstva pa je vzajemno in medsebojno ohranjanje miru in mirno sobivanje.¹⁸

Jack Goody meni, da imajo muslimani »veliko ponuditi« Evropi in Zahodu. Goody trdi naslednje:

Potem ko so bili izgnani [iz Evrope], so se muslimani po mnogih stoletjih v množicah vmili ne več kot zavojevalci, temveč kot imigranti. V obeh vlogah so imeli veliko ponuditi. V preteklosti, v sami renesansi, so delovali kot spodbuda intelektualnemu in znanstvenemu življenju. Zdaj pa zagotavljajo čedalje večji del delovne sile, ki jo Evropa potrebuje za oskrbovanje svoje pojenjajoče populacije. Niti v preteklosti niti v sedanjosti islama ne more razlagati kot Drugega. Celó v Aziji so muslimanske tradicije blizu krščanskim in judovskim. Muslimani so v veliki meri del evropske scene. (Goody, 2004: 160)

Sosedstvo v kraljestvu ideologij in strojev ter začetek človeškega, vse preveč človeškega sveta

In vendar je danes sosodstvo med religijami v krizi, kakor je v krizi tudi sosodstvo med človekom in naravo. Obe svetovni vojni v 20. stoletju sta se skoraj časovno uskladili z gverilsko svetovno vojno, ki jo danes človeštvo vodi proti naravi in življenjskemu okolju. Mislim, da se bodo ekologi na tem mestu strinjali z menoj.

Kriza sosodstva traja dolgo in ima po našem prepričanju globlje vzroke. O tem moramo danes razpravljati, če želimo obnoviti možnosti za afirmacijo ne le medreligijskega sporazumevanja v današnjem svetu, temveč tudi za afirmacijo drugih oblik sporazumevanja.

Ko se danes govori o sosodstvu (*neighbourhood*) in o dobrem sosodstvu (*neighbourliness*) med muslimani, kristjani in judi ter pozitivnem sodelovanju vseh sekularnih potomcev teh treh religij, je treba opomniti na to, da je bilo v zadnjih treh stoletjih vse človeštvo izpostavljeno velikim duhovnim spremembam.¹⁹

To pomeni, da danes noben govor o sosodstvu ne samo ne more, temveč ne sme zanemarjati nove »tradicije« in opaznih rezultatov slabih strani novoveškega človeka, kakor tudi posledic zmagoslavja kvantitativne znanosti in njenih raznovrstnih aplikacij.

Vse od konca 17. stoletja raznovrstni sekularni izmi in scientizmi potiskajo in postavljajo na margino tradicionalne svetove islama, krščanstva in judaizma. Ti izmi so v 19. in 20. stoletju za svoje poklice in programe, kakor tudi za svojo izhodiščno platformo, privzeli različne revolucije, nacionalizme, socializme, humanizme, komunizme, fašizme itd. Svet 18., 19. in 20. stoletja je postal svet vstopa človeških množic v zgodovino, te množice pa je bilo treba zabavati in animirati z ideologijami. Tako je prišlo do krčevitih sprememb, ki so se zelo negativno odražale na tradicionalnih obrazcih sosodstva med religijami.

²⁰ Primerjaj s: Smith, H. (2001): *Why Religion Matters, The Fate of the Human Spirit in an Age of Disbelief*. San Francisco, New York, Harper.

²¹ Primerjaj z: Nasr, S. H. (1997): *Man and Nature, the Spiritual Crisis in Modern Man*. Chicago, ABC International Group, INC.

V kritiki in samokritiki današnjih družbenih ved obstaja splošno soglasje, da so od konca 17. stoletja naprej tradicionalne religije islama, krščanstva in judaizma, kakor tudi moralni sistemi teh religij bolj ali manj v defenzivi, umiku, ponekod v popolnem razsulu in izginevanju. Niso redki avtorji, ki sodoben čas imenujejo »doba nevere«.²⁰

Svet, ki se je poimenoval Zahod, je od 17. stoletja naprej izkusil mnoge zmagovite ideologije in kvantitativne vede, ki skušajo pojasniti univerzum in človeka. Vsaka ideologija je poveljevala »svojega« človeka, bodisi na račun boga bodisi na račun drugih ljudi, kultur in civilizacij. Tudi znanstvene teorije, ki so nastale od 17. stoletja naprej, so razlagale svet znotraj številnih med seboj konkurenčnih izmov. Kaj je evolucionizem drugega kot poveljevanje človeka na račun drugih živih organizmov? Kaj je biologizem drugega kot poveljevanje nekaterih človeških ras na račun drugih oziroma nekaterih živih bitij na račun drugih? Vse to je zelo negativno vplivalo na tradicionalne življenjske vzorce sosredstva.

Znanstvene teorije novega veka so bile in so tudi danes dosledna praktična uporaba slabih strani novoveških ideologij in triumfalnega novoveškega duhovnega stanja Zahoda. Poleg tega so te znanstvene teorije s svojo uporabnostjo ogrozile sosredstvo človeka in živali (evolucionizem), kakor tudi sosredstvo človeka in človeka (biologizem). Toda glavni izraz praktične uporabnosti znanstvenih teorij novega veka je prihod dobe, v kateri se je pojavila množica strojev.

Tudi pred tem je človeštvo poznalo določeno vrsto naprav in strojev, vendar so bili prav v novem veku izumljeni stroji, ki dajejo človeku strašansko moč nad drugimi ljudmi in nad naravo. Novoveški stroji so čedalje bolj »pristni sosede« današnjega človeka in človeštva. Stroji so izdelani kot najopaznejši vidik zaveznitstva ideologij in znanstvenih teorij novega veka. Tako se je oblikoval čvrst triumvirat ideologije, znanosti in strojev, prišlo je do krize sosredstva med religijami, in potem tudi do velike ekološke krize.²¹ Z ekološko krizo pa je prišlo do ogroženosti sosredstva med človekom in naravnim okoljem (vendar o tem ob tej priložnosti ne bo govora).

Kaj se je pravzaprav zgodilo tik po koncu 17. stoletja, kaj se je zgodilo s tradicionalnim sosredstvom muslimanov, kristjanov in judov, kaj je od tega sosredstva ostalo v dobi velikega triumvirata ideologije, znanosti in stroja?

S triumfom ideologije, znanosti in strojev je prišlo do slabitve, marginalizacije ali pa popolnega zanemarjanja tradicionalnih religijskih in moralnih vzorcev islama, krščanstva in judaizma. Spodbujen in elana poln novoveški človek ni več gradil temeljev sosredstva z drugimi na podlagi vere in zavesti o obstoju Boga, niti na podlagi od Boga razodetih načel.

Za pojasnitev – za negativno in rigidno stran novega veka ter za novoveške rigidne ideologije, tiste, o katerih sta zelo kritično pisala Theodor Adorno in Max Horkheimer, naš sosed ni več božja stvaritev, kakor tudi mi nismo več božja stvaritev. Naš sosed je posledica slepega delovanja evolucije. Dve svetovni vojni v 20. stoletju sta seveda zelo kompleksen in grozovit pojav, ki ga ni mogoče enoznačno raztolmačiti, vendar pa je povsem gotovo, da se v ideologijah prve in druge svetovne vojne nahaja daljni odmev triumfalnih pogledov novega veka in glavnih znanstvenih teorij: evolucionizma in biologizma.

Nikdar ni bilo sosredstvo med ljudmi in religijami v tako veliki meri uničeno, kakor med svetovnimi vojnami v 20. stoletju. Še enkrat ponavljamo: po drugi svetovni vojni so na evropskih tleh Judje skoraj izginili, umirali so v milijonih. Tradicionalno sosredstvo med judi in kristjani, ki se je stoletja gradilo v Evropi, je skoraj izginilo. Kakor pravi Graham E. Fuller, celo današnji

»kompleksen palestinski problem kljub vsemu svojih korenin nima v islamu, ampak v zahodnem preganjanu in klanju evropskih Judov« (Fuller, 2010: 5).

Prav tako lahko med posledice druge svetovne vojne prištejemo tudi trpljenje muslimanov na Balkanu od leta 1990 naprej. To trpljenje v marsičem spominja na trpljenje Judov v Evropi med drugo svetovno vojno. Svetovni vojni sta pustili grozovite posledice na sosledstvu tako na Bližnjem kot na Srednjem vzhodu. Ko danes v pričujočem članku uporabljamo termine »kristjani«, »judje«, »muslimani«, ne mislimo samo na te tri (tradicionalne) skupine vernikov, temveč tudi na njihove *sekularne potomce*. A ti potomci niso postali povsem hladni do svojih tradicij. Še vedno tako ali drugače izžarevajo kulturne, tradicionalne in civilizacijske pomene, ki izhajajo iz judaizma, krščanstva in islama.

Zato se je treba glede na slabitev tradicionalnih obrazcev sosledstva po drugi svetovni vojni odkrito vprašati: Kdo je danes »drugi«, v prezirljivem pomenu te besede? Ko se danes v Evropi in na Zahodu govori o »drugem«, je najpogostejše samoumevno, da ga nihče ne želi imeti za svojega sosedu.

Marsikje se drugega dojema v prezirljivem pomenu te besede. Odgovori, zakaj je tako, so seveda lahko zelo različni. V Izraelu so tisti »drugi« muslimani in kristjani. V državah Bližnjega vzhoda z večinsko muslimanskim prebivalstvom so tisti »drugi« kristjani in judje, čeprav sta glede na kristjane Libanon in Egipt lahko pogosto pozitivni izjemi. Ko je posredi današnja Evropa, so danes judje in muslimani »drugi«. Tudi območje Balkana v celoti že več desetletij priča o reduciranju muslimanov na status tistih preztih »drugih«. Včasih je bilo to reduciranje na status prezrtega »drugega« zelo krvavo.²²

Zakaj se muslimani na številnih področjih vse od konca 18. stoletja počutijo, kot da so oni tisti »drugi«? In zakaj se jih je »oblikovalo« in »pripravljalo« kot prezrte druge?

Obstaja izjemno veliko del, ki govorijo o muslimanih v takem položaju. Norman Daniel v svojem delu *Islam and the West* (1997) govori o *the making of an image* (»ustvarjanju predstave«) o muslimanih.²³ Na drugi strani je Bernard Lewis, avtor knjige z enakim naslovom *Islam and the West* (1993), in s cilji, drugačnimi od ciljev Normana Daniela. Bernard Lewis se namreč trudi prikazati islam predvsem kot silo, ki ne želi imeti opravka s svetovi okoli sebe.²⁴ V tem kontekstu Bernard Lewis v svojih analizah kaže, da so muslimani »drugi«, zahvaljujoč tudi sami sebi.

Veliko del je napisanih na način soočanja in nasprotovanja ene današnje geopolitične strani sveta, tj. Zahoda,²⁵ na eni strani in islama na drugi. Druga stran, tista islamska, je danes tisti »drugi«.²⁶

Kajti v delih, ki opisujejo današnji »Zahod« v soočanju z drugim, je »Zahod« vse, je nadcivilizacija, je Demiurg, je sekularizem, je blaginja, je sam vrh vsega človeškega! V vseh takih soočanjih »Zahoda« in »islama«, se islamu pripenja status »ovce«, ki izgubljeno meketa in kvasi nekakšne svete besede.²⁷

Prav tako se v taki vrsti knjig islamu odreka pravica do sosledstva, vse dokler se ga ne klonira po svojem vzorcu. Primer številnih člankov in knjig, napisanih po načelu »zmernega islama«, pove dovolj, za kakšno vrsto »kloniranja« islama gre.²⁸ Ti projekti »pripravljanja islama« glede na želje mogočnih zbujajo poseben strah tradicionalnih muslimanskih intelektualcev. V pre-

²² Spomnimo se razsodbe Mednarodnega sodišča za človekove pravice iz leta 2007, v kateri piše, da se je nad bosanski muslimani zgodil genocid.

²³ Primerjaj: Daniel, D. (1997): *Islam and the West, The Making of an Image*. Oxford, One World.

²⁴ Primerjaj: Lewis, B. (1993): *Islam and the West*. New York, Oxford, Oxford University Press.

²⁵ Primerjaj: Van de Weyer, R. (2001): *Islam and the West, A New Political and Religious Order post September 11*. Hampshire, John Hunt Publishing.

²⁶ Primerjaj tudi: Saikal, A. (2003): *Islam and the West, Conflict or Cooperation?* New York, Palgrave Macmillan.

²⁷ Primerjaj: Diner, D. (2009): *Lost in the Sacred, Why the Muslim World Stood Still*. Princeton, Princeton University Press.

²⁸ Primerjaj: M. A. Muqtadar Khan, ur. (2007): *Debating Moderate Islam, The Geopolitics of Islam and the West*. Salt Lake City, The University of Utah Press.

²⁹ Primerjaj: Todorova, M. (1997): *Imagining the Balkans*. New York, Oxford, Oxford University Press.

³⁰ Več o tem: Faliq, A., ur., (2010): *Islamophobia and Anti-Muslim Hatred: Causes and Remedies*. *Arches Quarterly*, (4). The Cordoba Foundation.

teklih petnajstih oziroma dvajsetih letih smo videli, kako se pripravlja t. i. »zmerni islam«; prav tako, kakor se pripravlja »hitra hrana« (*fast food*).

Pregled glavnih primerov take literature o islamu ponuja opis islama kot »drugega« ter nekako ponuja načrt neke zgodovine, v kateri je islam posta(ja)l »drugi«. Kadarkoli se navede naslov

»Islam in Zahod«, islam lahko pomeni vse. Za Bernarda Lewisa so egiptovski kmetje islam, moderna republika Turčija je islam, iranska revolucija je islam, nekdanji arabski socialistični in basistični režimi so islam, vonj čevapčičev je islam itd. Pri tem se projicira *dozdevna antizahodna agenda vseh teh islamov* z jasnim ciljem, da se na koncu proizvede *islam kot blok*, kot tisti nevarni in nezaželeni »drugi«, kot islam, ki ne ve za sosedstvo. Veliko vidikov je ponujenih v taki vrsti literature, kjer se na islam gleda kot na »drugega«, kjer se islam angažira in »pripravlja« kot drugi. Ko je tema balkanska regija, je zelo poučna knjiga, ki jo je napisala Maria Todorova *Imagining the Balkan* [Umišljanje Balkana].²⁹

Prav Maria Todorova je bistroumno opazila glavno smer zahodnega mišljenja o islamu, v katerem se islamu odvzema sosedstvo. Protagonisti takšnega mišljenja so dolgo izključevali islam iz kulturno-civilizacijske orbite sodobnega sveta. Ta intelektualna operacija je še posebej vidna v odvzemanju tistega tretjega mesta islamu v sintagmi judovsko-krščansko-muslimanska civilizacija. Islama nočejo imeti za sosedu. Vseeno Maria Todorova upa, da bo prav kmalu prišel čas, ko se bo govorilo o »judovsko-krščansko-muslimanskih koreninah evropske kulture«. Todorova pravi:

Minili so časi, ko so celo ruski liberalci prepričljivo podpirali rusko zahtevo po evropejstvu s tem, da so jo postavljali nasproti barbarim Turkom. Za novo generacijo je to že nesprejemljivo, saj mora pokazati, da je premagala krščanske predsodke, in je, da bi premagala dediščino antisemitizma, koreninam zahodne kulture dodala in ponotranjila nov atribut: judovsko-krščanska. Človek se sprašuje, koliko časa bo minilo, preden bomo začeli govoriti o judovsko-krščansko-muslimanski tradiciji in koreninah evropske kulture. (Todorova, 1997: 152–153)

Ali imajo islam in muslimani danes možnost, da si v Evropi in drugod na Zahodu izboljšajo status sosedu in vzdušje sosedstva? Ko želimo odgovoriti na to vprašanje, moramo upoštevati naslednje: vse od zloma komunizma (1990) in padca berlinskega zidu se desno usmerjene politične opcije v Evropi – v svojih nastopih in političnih in ideoloških konstruktih in projektih – negativno osredinjajo na islamske migrante na domačih tleh ter islamski svet v globalnem smislu. V tem kontekstu je zaslediti številne neposredne posledice delovanja desno usmerjenih politik v državah Evropske unije.

Glede muslimanskih imigrantov in delavcev v EU, so te posledice vidne med drugim tudi na naslednjih področjih: a) visoka raven protimuslimanskih predsodkov, b) diskriminacija na podlagi zaposlovanja c) prezirljiv status muslimanov v medijski obravnavi, d) zlorabe in nasilje, e) preprečevanje oblikovanja muslimanske elite, ki bi z evropskimi pravnimi sredstvi branila pravice muslimanov, f) preprečevanje državljanske integracije muslimanov v EU, g) marginalizacija muslimanov na področju šolstva, umetnosti, znanosti, politike ...³⁰

Kaj je sosedstvo med verniki in religijami v današnji dobi globalizacije?

Tu bomo govorili predvsem o sosedstvu vernikov, o sosedstvu med religijami – judaizmom, krščanstvom in islamom nekoč in danes. Poskušajmo pa najprej reči vsaj nekaj besed o tem, kaj je

sosestvo med različnimi verniki. Našim današnjim prijateljem na Zahodu so lahko moji naslednji odstavki v veliko korist.

V najširšem pomenu je sosestvo prijateljska naravnost srečevanja, ki naseljuje prostor med dvema ali več človeškimi dobrotami in plemenitostmi. Zato se sosestvo razkriva predvsem v človeški dobroti in sočustvovanju. Sosestvo ni nekaj »znanstvenega«, ki je podobno »znanstvenemu dejstvu« in ima celo datum svojega odkritja. Zato sosestva ni mogoče definirati kot kakšno kemijsko formulo. Sosestvo ni objekt ali koncept, ki je pripravljen nekje v kabinetih institucij in potem postavljen pred nas. Sosestvo je predvsem obdarovanje drugih ljudi in stvaritev z duhovnim mirom in fizično varnostjo, v katerih lahko živijo, prebivajo. Sosestvo prej obsega nas kakor pa mi njega. Sosestvo je tako duhovni, psihološki in fizični prostor, nastal iz celotnega spektra moralnih odnosov med ljudmi. Med nami in našim sosedom se nahaja moralna institucija sosestva. Kot sosedje se vzajemno obdarujemo s sosestvom. Sosestvo je tu, kot je tu zrak ali tla pod nogami. Sosestvo prebiva v pobožni svobodi osebne odločitve, da se z drugimi ljudmi živi v miru. Potemtakem sosestvo ni diktat zakona, podoben diktatu zakona modernih parlamentov. V instituciji sosestva ne obstaja »močnejša« in »šibkejša« stran. Sosedje obdarujejo institucijo sosestva s svojo dobroto in jo tako plemenitijo. Zato sosestvo ni racionalen projekt, kakor je projekt na primer gradnja hidroelektrarne. Sosestvo je duhovna institucija, ki utemeljuje samo sebe, s pogojem, da tej instituciji moralni ljudje ponudijo možnost. Sosestva ne vodi in ne »moderira« nihče od njegovih udeležencev. Poleg tega je sosestvo posledica moralne olikanosti, moralne vzgoje. Naša vzgoja in naša morala branita in varujeta druge pred nami. In še, sosestvo je podobno svobodnemu in dostojanstvenemu pogovoru. Dostojanstven pogovor vodi samega sebe. Če katerikoli od sogovornikov začne dominirati v pogovoru, takrat pogovor preraste v nekaj podobnega policijski preiskavi. Sosestvo je seveda lahko nekaj pristnega, vendar ni sorodstvo. Naš sosed namreč ni nujno tudi naš sorodnik. Sosestvo ni niti materialna korist ali posel, saj iskreno sosestvo ne zvišuje stanja na nikogaršnjem bančnem računu. Vseeno iskreno sosestvo pripomore k mnogim razcvetom, tudi tistemu materialnemu.

Četudi sosestvo ne nasprotuje pravilom »hišnega reda«, je sosestvo veliko več kot to.

Sosestvo je moralna lastnost sosed, sosed pa je tu kot nekdo, ki je »posejan po Zemlji«, kjer smo »posejani« tudi mi, njegovi sosedje. Sosed je v naši bližini, v isti ulici, sredi skupnega mesta, rojstnega kraja, dežele. Sosestvo je moralna odgovornost. Sosed je tu, da se srečamo, pozdravimo, da se rokujemo, pogovarjamo, da kdaj tudi skupaj obedujemo, izmenjamo nazore o svetu in življenju. S pogovorom naš sosed z nenasilnimi koraki zahaja v naš čas, vstopa v naš jezik, zakoraka v naše duhovno razpoloženje, stopa v »naš prostor«. Isto počnemo tudi mi z njegovim časom, jezikom, duhovnim razpoloženjem, »njegovim prostorom«. Vendar to sodelovanje v prostoru in duhu sosestva ne pomeni zasedanja. Nasprotno, *sosestvo je sodelovanje brez jemanja*, brez odzemanja, tako kakor na milijarde rib sodeluje v enem oceanu, in nemogoče je, da katerakoli riba prisvoji ocean zase. Pri tem, z leti, med sosedi prihaja do normalnih srečevanj, določenih s krogom »mejnih situacij človeka«, kot bi rekel Karl Jaspers. Sosedje se veselijo, praznujejo svoje različne verske praznike, čestitajo drug drugemu. Sosedje zbolevaro in umirajo, pospremijo drug drugega na drugi svet itd. Sosedje med seboj sočustvujejo v človeški usodi, v tistem minevanju časa, v tihih menjavah dneva in noči. Sosestvo je tako kot nekakšna duhovna in brezinteresna institucija, ki je ne diktira noben pragmatičen zakon, razen osnovna morala, tako dragocena, ker nas vzgaja v spoštovanju človeške integritete drugega. Na kratko, sosestvo pomeni: »Živi dostojno in dovoli, da tudi drugi dostojno živi!«.

Današnji drzni Zahod mora vedeti, da je sosestvo, ki je nastalo v tradicionalnih svetovih pobožnih judov, kristjanov in muslimanov, pomenilo spoštovanje človeških razlik in verovanj. Sosedova hiša poleg naše hiše ni »razdrto dvorišče«, v katero se lahko stopa nesramno in brezobzirno, ko se

nekomu zazdi. Sosedstvo je sosedstvo različnih pogledov, upoštevanja, spoštovanja. Sosedova hči je tudi naša hči. Ona velja za našega otroka. Njen obraz je obraz naše hčere. Pri tem sosedstvo ne pomeni izenačevanja in zatiranja osebnih identitet. Nasprotno, tradicionalna sosedstva so zgradila visoko spoštovanje do drugačnih pogledov na globine nebesne modrine, do raznolikih vidikov intime človeka druge vere, drugega ali drugačnega svetovnega nazora.

Sosedstvo pomeni tudi, da nimamo pravice spraševati svojega soseda prav slehernega vprašanja. Pomeni tudi to, da spoštujemo pravice svojega soseda do intimnega doživljanja njegove vere. Prav tako sosedstvo pomeni, da naš sosed ni »naš objekt«, ki ga je treba »omikati«, »kulturno povzdigniti«, ga napraviti »podobnega nam«, »klonirati« glede na naš vzorec.

Ne smemo si prizadevati, da bi svojega soseda videli kot prozorno »stekleno figuro«, »golo osebo« in brez »pokrivala« njegovih verovanj, tradicije, njemu lastne religije. Zato mora biti sosedstvo ne le sosedstvo dostojanstvenega pogovora, temveč tudi sosedstvo dostojanstvenega molka. Še več, sosedstvo je pogosto srečanje dveh ali več molkov. Kajti svojega soseda spoštujemo tudi v njegovi pravici, da za nas ostane v marsičem prijetna skrivnost. Ne smemo nasilno kopati po globinah sosedove duhovnosti, intime, njegovih soočanj s skrivnostjo življenja in smrti.

Sosedstvo med različnimi ljudmi in verami je pridobitev visokih in pobožnih kultur in predvsem mestnega življenja. Sosedstvo, kakršno smo opisali, je med judi, kristjani in muslimani nastajalo šele v blaginji velikih mest in univerzalno tolmačenih treh monoteističnih religij. Pri tem je sosedstvo različnih vernikov in svetovnih nazorov moralna in visoko hvaljena etična institucija starodavnih verskih tradicij po vsem svetu.

Prav tako je sosedstvo eden najhvaležnejših potomcev tradicije, ki si resnično zasluži, da jo imenujemo tradicija.

Kaj drugega pa je tradicija, če ne veliki korpus človekove verske, moralne, književne, filozofske, arhitekturne ... duhovnosti, ki nas že stoletja naslavlja s svojo veličino iz preteklosti. Pomena tradicije ne smemo razumeti pogovorno, tradicije ne smemo »mešati z običaji, navadami, podejovanimi vzorci razmišljanja in podobnim«. (Nasr, 1988: 67) Povedano drugače, »s pojmom tradicija bi lahko razumeli vključevanje principov, ki povezujejo človeka z nebesi in potemtakem z religijo ...«. (ibid.)

Prav tako bi lahko rekli, da je sosedstvo med najpomembnejšimi institucijami, ki so prišle do nas iz tradicije starodavnih multikulturnih in multiliterarnih družb. Sosedstvo je bilo kot duhovna in moralna institucija ljudem veliko pristnejše kot pa institucija države. Kajti sosedstvo je poklicano, da z moralo in nenasiljem varuje dostojanstvo različnih ljudi, dostojanstvo drugega in drugačnega. Sosedstvo angažira drugega tako, da ga odpira proti nam in nas proti njemu. Prav tako je sosedstvo kot moralna institucija skozi zgodovino ohranilo veliko večje število človeških življenj, kakor so to storile države. V klasičnem arabskem jeziku obstaja veliko pregovorov o sosedstvu in sosedih, na primer: *Al-jāru thumma d-dār* (Najprej si priskrbi soseda, nato hišo!) in *Jāruka al-qarīb wa lā akhūka l-ba'īd* (Boljši je bližnji sosed kot pa daljni brat.) itd. (Khalaili, 1998: 16)

Zato smo na začetku trdili, da je v današnjem svetu, na katerem biva največje število človeških duš, odkar obstaja svet, z drugim najboljše sodelovati prek iskrenega tradicionalnega sosedstva.

Bog – vir sosedstva vernikov in religij

Ko govorimo o tradiciji sosedstva glede na različne religije in različne vernike, moramo upoštevati naslednje točke, ki bi se jih morali na Zahodu učiti že od zgodnje mladosti: prvič, kadarkoli

verniki kontemplirajo o sosedstvu, morajo vedno imeti v mislih dejstvo, ki ga promovira sleherna tradicionalna religija: namreč, da obstaja bog. Sosedstvo judov, kristjanov in muslimanov je bilo v velikih kalifatih zasnovano na zavesti o bogu kot stvarniku vseh nas. *Bog, stvarnik vseh nas, je prav s tem, ko nas je ustvaril, s samim dejanjem stvarjenja, postavil v enakopraven položaj stvaritve.* Stvarnik je en sam, stvaritev pa je nešteto. Potemtakem stvaritve primarno prek boga ustvarjajo prijetno atmosfero sosedstva, saj bog velja za vseobsežnega.³¹ Ni razloga, da ne bi verjeli, da se tudi Bog veseli plemenitega sosedstva med svojimi stvaritvami. Z institucijo sosedstva priključujemo tudi Boga, da je priča našemu sosedstvu in da je On Sosed vseh nas.

Zavezo našega sosedstva z drugače verujočimi (kakor tudi z drugače neverujočimi), izpeljujemo tudi iz dejstva, da imajo vsa bitja enega in edinega stvarnika. Čaščenje boga pomeni predvsem ljubezen do Boga. Kakor čaščenje Boga, ima tudi ljubezen dva predmeta – Boga in soseda.³²

Drugič, sodelovanje v sosedstvu predvideva elementarno medsebojno človeško priznanje. Pomeni priznanje drugega in drugačnega v tem, da je tudi drugi človek, da ima tudi drugi pravico do življenja, svobode, imetja, časti/dostojanstva, vere/prepričanja in družine/potomcev. Muslimani so lahko ponosni, da so klasični učenjaki islamske doktrine vztrajali pri teh šestih univerzalnih pravicah, ki so jih muslimani dolžni zagotavljati tako sebi kot tudi svojim sosedom: judom, kristjanom, sabejcem, ljudem drugih ver in svetovnih nazorov.

Tretjič, četudi je toleranca izjemno pomembna, samo sosedstvo presega institucijo tolerance, jo prekaša in preraste z institucijo sprejemanja drugega v spoštovanju njegovih pravic do duhovnih izvorov, ki so drugačni od naših.

Četrtič, sosedstvo med religijami je dostojanstveno bivanje in pravzaprav domovanje in prebivanje v medsebojnem spoštovanju človeške integritete. Medsebojno spoštovanje temelji na zlatem pravilu: »Ne stori drugemu tistega, česar ne bi storil samemu sebi!«³³

Petič, do našega sosedstva nimajo pravice le ljudje, temveč tudi minerali, rastline, živali. Zrak, voda in zemlja so prav tako naši sosedje. Pa tudi nebesa so naši sosedje, saj nas njihov zvezdni svod spominja na moralni zakon v nas, kakor bi to v drugem kontekstu rekel Immanuel Kant.

Šestič, medsebojno spoštovanje hkrati pomeni priznavanje pravic svobodnemu obstoju duhovnih in fizičnih razlik. Iz tega sledi, da je sosedstvo predvsem sosedstvo razlik, mirnega sodelovanja razlik, mirnega prežemanja razlik. Razlike se v Koranu slavijo kot znak Alahove ustvarjalne moči: »In eden Njegovih znakov je ... različenost vaših jezikov in barv.«³⁴ Velika je pridobitev iskrenega sosedstva, ko imajo ljudje zakonsko pravico do različnosti, ko imajo enake pravice do svojih razlik. Še bolj pa je, ko so ljudje moralno zavedni in odgovorni, da spoštujejo drugega v njegovih razlikah. Ljudje so različni, a vse dokler se priznava, da so različni, je treba prav tako razglašati, da so ljudje enaki. Fazlur Rahman pojasnjuje, zakaj Koran takole poudarja enakost ljudi:

Razlog, zakaj Koran poudarja bistveno enakost ljudi, je ta, da je vrsta te nemoralne/zlobne superiornosti, ki jo nekateri člani te vrste izvajajo nad drugimi, edinstvena med vsemi živimi bitji. To je točka, ko se človeški razum pojavi v svojih najbolj izprijenih oblikah. Prav tako drži, da oddaljenost med človeškimi zmožnostmi in njihovo stvarno realizacijo kaže na razpon, ki ga verjetno ne doseže nobena druga vrsta živih bitij: izključujoč naravne pomanjkljivosti je

³¹ V Qur'ānu je Alah opisan kot »Al-Muḥīṭ« (Vseobsežen). Primerjaj: Qur'ān, LXI, 54.

³² »... as worship of God, love has two objects – God and neighbour«. Glej: Volf, M. (2011): *Allah, a Christian Response*. New York, HarperCollins Publishers.

³³ »Do not do to other what you would not have done to you.« Glej: Armstrong, K. (2006): *The Great Transformation, the Beginning of our Religious Traditions*, xiv. New York, Toronto, Alfred A. Knopf.

³⁴ »And among His Signs is... the difference of your languages and your colours«, Qur'ān, The Romans, XXX:22.

³⁵ Primerjaj: Karić, E. (2011): *Moral Tuition and Education*. V *Education in the Light of Tradition*, J. Casewit (ur.), 35–38. Bloomington, World Wisdom.

³⁶ Žal se v sodobnih šolah povsod po svetu danes učijo kvantitativne predmete, kot so fizika, kemija in podobno. Velikokrat bi bilo, če bi se poleg teh predmetov učili tudi predmete, kot so: moralno sosedstvo, skromnost, sram, pogumni govor, molk, človeška duša itd. V islamskih derviških samostanih in krščanskih samostanih v srednjem veku so se učenci učili sramu, molka, skromnosti, kontemplacije in podobnega. Če bi ti predmeti ostali v šolah, nikdar ne bi bile izumljene atomske, vodikove in nevtronske bombe. Te bombe milijonom živih bitij odvzema jo elementarno sosedstvo!

težko najti kakršnokoli razliko, na primer med enim primerkom strigalice in drugim. A med vzpenjanjem po evolucijski lestvici razlika med možnostmi in njihovo resničnostjo raste proporcionalno ... (Rahman, 1994: 45)

Sedmič, še enkrat opozarjamo: sosedstvo predvsem ni stvar navad, lokalnih nazorov, državnih zakonov, temveč morale. Sosedstvo temelji predvsem na morali, sosedstvo je moralna dolžnost, nedvomno moralno dejanje, moralni obzir, moralno gibanje in delovanje. Sosedstvo je po tem podobno sramu. Sramuje se lahko le moralna oseba. Sosedovati z drugim more le moralna oseba. Moralne in ne kakšne druge norme dajejo sosedstvu duhovno tonalnost. Če bi bili člani parlamenta Hitlerjeve nacistične Nemčije moralno vođeni, nikdar ne bi bili izglasovani rasistični zakoni, ki so bili tako fatalno proti Judom itd. Tako so bili Jude in »nearijci« najprej izobčeni iz sosedstva, potem še iz zakona in nato še iz življenja. Zakaj vztrajamo pri moralnih normah? Zato,

ker so moralne norme tiste, ki bi za večino človeštva morale biti stalne, izhajajo iz božanske avtoritete. Deset biblijskih in Deset koranskih zapovedi so vse po vrsti predvsem moralne zapovedi. V nasprotju z moralo so zakoni vseeno pogosto posledica političnega in oblastniškega koristoljubja. Določene stranke v parlamentu izglasujejo zakone, druge stranke v tem istem parlamentu jih odpravijo. Morale pa se ne da odpraviti, kakor se ne da ukiniti boga.

Osmič, sosedstvo je prej blagodejna posledica vzgoje (*moral tuition*) in šele nato izobraževanja (*education*).³⁵ To je razlog, zakaj vse religije abrahamskih tradicij (judaizem, krščanstvo in islam) in tudi vse tradicionalne religije sploh z vztrajanjem pri morali hkrati dajejo možnost sosedstvu.³⁶

Devetič, sosedstvo ne pomeni le sosedstva različnih ljudi, religij in svetovnih nazorov, temveč tudi različnih verskih znakov, simbolov in molilnic: sinagog, cerkva, džamij, pagod ... V Sredozemlju (ki je zaznamovano s kulturo in tradicijo islama) je še kako vidna tradicija sosedstva ne le različnih vernikov, temveč tudi sosedstva različnih svetih poslopij, svetišč, molilnic. Panorame sredozemskih mest z minareti in cerkvenimi zvoniki (Kairo, Aleksandrija, Damask, Bagdad, Bejrut, Rabat, Istanbul ...) so posledica dolgotrajnega islamskega in muslimanskega ohranjanja institucije sosedstva. Muslimani so lahko na takšno sredozemsko tradicijo ponosni (ironija je, da je bilo Sarajevo, prestolnica Bosne in Hercegovine, s svojimi več sto let starimi džamijami, cerkvami in sinagogami povsem okupirano mesto od leta 1992 do 1995., kar je žal slab znak za prihodnost institucije sosedstva v 21. stoletju).

Sklep

Danes je muslimanom, živečim na Zahodu, zelo težko predstaviti duhovne vire islama, saj velika večina pripada sloju imigrantov, delavcev, ekonomsko šibkejšemu sloju. Muslimanska elita na Zahodu še vedno nastaja in se mora avtentično potrditi.

Prav tako je muslimanom na Zahodu težko promovirati tradicionalno sosedstvo med religijami zaradi vsakodnevne zahodne medijske agresije proti islamu. Kljub vsemu pa je treba »umiriti medijsko ustvarjeno histerijo o nevarnosti islamskega vala, ki ruši sekularno trdnjavo Zahoda ...« (Nasr, 2000: xxxiii). Prav tako tradicionalne muslimane spravlja v obup dolgotrajno politično

koaliranje sekularnih potomcev judaizma in krščanstva. To koaliranje marginalizira islam, ga ponižuje, ga pretvarja v drugega, daljnega, nesodobnega, tujega, zunajčasovnega, eksotičnega.

Muslimani nasprotujejo in se upirajo takim projektom, pa tudi izobčevanju iz danes vladajočega svetovnega projekta »judovsko-krščanske« civilizacije. Ta projekt je tudi nekakšna »svetovna odrešitev«. Prav iz njega je islam danes izobčen. To je ena stran problema dostojanstvenega iskanja sosledstva danes.

Druga stran je bolj vesela, optimistična. Islam ima svetu še veliko pokazati iz svojih duhovnih zakladnic. Duhovnemu univerzumu Korana se je človeštvo vedno odzivalo, saj je islam Korana inkluzivna vera. Muslimani, predani Koranu, vedno znova pozivajo jude in kristjane k skupni duhovni gostiji, saj je »naš in vaš Bog – eden!« (Nasr, 1999:134).

Spomnimo se: glavnina verske in biblijske tradicije judaizma in krščanstva je že od nekdaj vsebovana v veliki islamski sintezi: »Judaizem in krščanstvo sta v nekem smislu 'vsebovana' v islamu, ker je islam zadnji stadij abrahamske tradicije, katerega zgodnji manifestaciji sta judaizem in krščanstvo.« Na kratko naj povzamemo naš koncept sosledstva za sodobni svet:

Moramo se navaditi, da sočasno gledamo več zahodov in več vzhodov na vseh straneh sveta. Da bo prihodnost boljša, moramo promovirati takšno dialoško zavest. Islamski Vzhod namreč ne pomeni zanikanja krščanskega Vzhoda, niti judovskega Vzhoda, niti ne bi smela sintagma krščanski Zahod implicirati zanikanja islamskega Zahoda, judovskega Zahoda. Religije, ki so univerzalne in ki imajo univerzalno sporočilo, bi se morale upreti projektom, s katerimi si želijo prisvojiti katerokoli območje sveta, kaj šele celino kot ekskluzivno domovino ene same religije. (Karić, 1999: 86)

Literatura

- ADORNO, T., HORKHEIMER, M. (2002): *Dialectic of Enlightenment*. Stanford, Stanford University Press.
- AKBAR, S.A. (2004): *Islam Under Siege*. Cambridge, Oxford, Polity Press.
- ARMSTRONG, K. (2006): *The Great Transformation, the Beginning of our Religious Traditions*. New York, Toronto, Alfred A. Knopf.
- CIGAR, N. (2000): *The Role of Serbian Orientalists in Justification of Genocide Against Muslims of The Balkans*. Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
- DANIEL, N. (1997): *Islam and the West, The Making of an Image*. Oxford, One World.
- DERRIDA, J.: A Europe of Hope. *Epoche* (10), no. 2 (Spring): 407–412.
- DINER, D. (2009): *Lost in the Sacred, Why the Muslim World Stood Still*. Princeton, Princeton University Press.
- FALIQ, A. (2010): Islamophobia and Anti-Muslim Hatred: Causes and Remedies. *Arches Quarterly*, (4). London, The Cordoba Foundation.
- FULLER, G. E. (2010): *A World Without Islam*. New York, Boston, London, Little, Brown and Company.
- GLICK, T. F. (2005): *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*. Leiden, Boston, Brill.
- GOETHE, J. W. (1907): *Maximen und Reflexionen*, Nr. 121. M. Hecker (ur.) Weimar, Goethe-Gesellschaft.
- GOODY, J. (2008): *Islam in Europe*. Cambridge, Polity Press and Blackwell Publishing Ltd.
- GROSS, J. T. (2001): *Neighbors, the Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton, Princeton University Press.
- HODGSON, M. G. S. (1974): *The Venture of Islam*, zv. I. Chicago, London, The University of Chicago Press.
- IHSANOGLU, E. (2001): *History of the Ottoman State and Civilization*. zv. I, spremna beseda H. Inalcik. Istanbul, IRCICA.

- KANT, I. (1983): *To Perpetual Peace and Other Essays*. Indianapolis, Hackett Publications.
- KARIĆ, E. (2011): Who is the 'Other' today? V *Occasional Papers*, (3), July: 9–14. London, The Cordoba Foundation.
- KARIĆ, E. (2011): Moral Tuition and Education. V *Education in the Light of Tradition*, J. Casewit (ur.), 35–38. Bloomington, World Wisdom.
- KARIĆ, E. (1999): *Essays on (behalf of) Bosnia*. Sarajevo, al-Kalam.
- KHALAILI, K. (1998): *Mu'jamu Kunúzi l-amthāli wa l-ōikami l-'arabiyyah*. Beirut, Maktabah Lubnān.
- KHAN, M. A. M. (2007): *Debating Moderate Islam, The Geopolitics of Islam and the West*. Salt Lake City, The University of Utah Press.
- LEWIS, B. (1993): *Islam and the West*. New York, Oxford, Oxford University Press.
- LEWIS, B. (1995): *Cultures in Conflict, Christians, Muslims and Jews in the Age of Discovery*. New York, Oxford, Oxford University Press.
- MARGOLIS, E. S. (1999): *War at the Top of the World, The Clash for Mastery of Asia*. Toronto, Key Porter Books.
- MENOCAL, M. R. (2002): *The Ornament of the World: How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*. Boston, New York, London, Little, Brown and Company.
- MEZ, A. (1987): *The Renaissance of Islam*. Lahore, Islamic Book Service.
- NASR, S. H. (1988): *Knowledge and the Sacred*. Lahore, Suhail Academy.
- NASR, S. H. (1997): *Man and Nature, the Spiritual Crisis in Modern Man*. Chicago, ABC International Group, Inc.
- NASR, S. H. (1999): *Sufi Essays*. Chicago, ABC International Group, Inc.
- NASR, S. H. (2001): *Ideals and Realities of Islam*. Cambridge, The Islamic Texts Society.
- RAHMAN, F. (1994): *Major Themes of the Qur'ān*. Minneapolis, Bibliotheca Islamica.
- SAID, E. (1997): *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of The World*. London, Vintage.
- SAIKAL, A. (2003): *Islam and the West, Conflict or Cooperation?* New York, Palgrave Macmillan.
- SMITH, H. (2001): *Why Religion Matters, The Fate of the Human Spirit in an Age of Disbelief*. New York, HarperSanFrancisco.
- TODOROVA, M. (1997): *Imagining the Balkans*. New York, Oxford, Oxford University Press.
- VOLF, M. (2011): *Allah, a Christian Response*. New York, HarperCollins Publishers.
- WEYER VAN DE R. (2001): *Islam and the West, A New Political and Religious Order Post September 11*. Hampshire, John Hunt Publishing.
- YEUNOULU, M. (2012): *Islam, Migrancy, and Hospitality in Europe*. New York, Palgrave Macmillan.
- ZABIRI, K. (1993): *Mahmud Shaltut and Islamic Modernism*. Oxford, Oxford University Press.

Uroš Dokl, doktorski študent religiologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, zaposlen v Pokrajinskem muzeju Maribor. (dokl.uros@gmail.com)

123–135 Enes Karić

Muslimani, kristjani in judje danes – sosedstvo v dobi globalizacije

Ko danes želimo govoriti o sosodstvu, je treba upoštevati različne jezike, vere, običaje, poglede, mišljenja in nazore. Kaj pomeni sosodstvo danes, kaj pomeni živeti v sosodstvu v času globalizacije? V članku razpravljam o afirmaciji institucije sosodstva med muslimani, kristjani in judi danes. Menim, da je danes to ena najpomembnejših nalog, saj živijo simboli, ideje in religijska prepričanja muslimanov, kristjanov in judov že dolgo časa v sosodstvu. Kako ohraniti in rešiti takšno sosodstvo? Kako snovati sosodstvo človeških življenj in usod iz sosodstva religijskih simbolov, predstav in idej? Članek skuša odgovoriti na taka vprašanja.

Ključne besede: muslimani, kristjani, judje, strpnost, globalizacija, sobivanje.

Enes Karić, doktor islamskih študijev, redni profesor na Fakulteti za islamske študije Univerze v Sarajevu. (eneskaric@yahoo.com).

137–150 Damjan Mandelc

Arabska vstaja: kontekst, perspektive in učinki

V članku razpravljam o treh med sabo povezanih temah, ki uokvirjajo diskurze individualnih in kolektivnih človekovih pravic, pravice do samoodločbe, demokratičnih procesov, ljudskih vstaj, geopolitičnih (ne)ravnotežij. Zanima me položaj Zahodne Sahare, ki doživlja že 37. leto maroške okupacije in velja za zadnjo afriško kolonijo. Razprava vodi do premisleka o političnih strategijah Zahodnih Saharcev za doseg nacionalne osvoboditve; eden takih je upor v Gdeim Iziku, ki ga več relevantnih avtorjev razume kot simbolni začetek arabske pomladi. Arabska pomlad je v središču razprave, v kateri pretresem kontekst dogajanja od za-

hodnosaharskega poskusa v Gdeim Iziku, preko vstaj v Tuniziji, Egiptu in Jemnu, ki so rezultirale v strmo-glavljenju voditeljev, državljskih vojn v Siriji in Libiji, do večjih in manjših protestov in njihovih posledic v Omanu, Kuvajtu, Bahrajnu, Jordaniji, Maroku, Mavretaniji, Alžiriji, Sudanu, Savdski Arabiji, Iraku, Libanonu in Džibutiju. V tretjem vsebinskem sklopu razpravljam o izraelsko-palestinskem konfliktu in o perspektivah za rešitve. Zadnji del namenjam razmisleku o geostrateških, družbenih in političnih implikacijah arabske pomladi, vlogi in odzivu mednarodne skupnosti ter o novem, globalnem valu upora proti političnim in finančnim elitam, represiji trga in politike.

Ključne besede: arabska pomlad, Zahodna Sahara, Izrael/Palestina, Facebook, ljudska vstaja.

Damjan Mandelc, doktor sociologije, raziskovalec in pedagoški sodelavec na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. (damjan.mandelc@gmail.com)

151–180 Primož Šterbenc

Iranski jedrski program: grožnja ali zahteva po enakopravnosti?

Problematika iranskega jedrskega programa vse od leta 2002 zaostrojuje odnose med Zahodom in Izraelom na eni ter Iranom na drugi strani. Predvsem Izrael in ZDA poudarjata, da želi Iran pridobiti jedrsko orožje, dokaz za to pa naj bi bilo iransko vztrajno prizadevanje za samostojno bogatenje urana in omejevanje inšpekcijskega nadzora Mednarodne agencije za jedrsko energijo. Iran odgovarja, da je njegov jedrski program izključno miroljuben. Do danes je spor dosegel točko, ko bi lahko prišlo do vojaških napadov na iranske jedrske obrate. Problematike ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja zgodovinskega in strukturnega konteksta. Na delovanje Irana na področju jedrske energije namreč odločilno vpliva odločenost države, da bo pridobila neodvisnost in samostojnost na vseh področjih, kar je posledica njene izjemno negativne zgodovinske izkušnje. Tako želi Iran polno izkoristiti pravico do miroljubnega jedrskega razvoja, ki mu jo daje Pogodba o

can also be read as an answer to dominant anglophone media images of Israel/Palestine

Keywords: travel writing, multiculturalism, nationalism, the West Bank, Palestine, Israel.

Nikolai Jeffs teaches at the Faculty of Humanities, University of Primorska, Koper. (nikolaijeffs@gmail.com)

99–112 Ana Frank

The Meanings of Feminism in the Islamic World and the Case of Turkey

The article focuses on different meanings of feminism and feminist (op)position, with special attention on understanding feminism in the Islamic world, especially in Turkey. Feminism is an open concept, which has no fixed meaning and form, but is always re-defined according to the context within which different subjects employ it. Feminism in these contexts is not just a privileged position of the West, which claims the right to define feminist demands in its own terms according to specific and particular norms and values. Indeed, feminism is always contextualised and re-interpreted according to specific needs and (op)position of women.

Keywords: feminism, Islam, context, subject, Turkey, veiling.

Ana Frank, PhD student at Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana and Sabanci University, Istanbul, researcher at Peace Institute, Ljubljana. (afranka@yahoo.com)

113–122 Uroš Dokl

Muslim Women in Women's Travel Literature of the 19th and 20th Century

In this article I examine the position of women in Islam, from the beginning of the 19th century till the end of the Second World War, through the eyes of female travel writers. The first women travellers who set out for the Middle East were the first outsiders

to be accepted into women's societies in the Islamic world, and thus they entered the life behind the veil. Comparing writers' encounters with Muslim women and the Muslim world in general, I describe Muslim women throughout various stages of life.

Keywords: women travel writers, women in Islam, polygamy, Islamic society, Isabel Burton, Freya Stark, Gertrude Bell, Lucie Duff Gordon, Lady Mary Sheil.

Uroš Dokl, PhD student of religious studies at Faculty of Arts in Ljubljana, employed at Regional Museum Maribor. (dokl.uros@gmail.com)

123–135 Enes Karić

Muslims, Christians, and Jews Today: Neighbourliness in the Era of Globalisation

Humankind is diverse, and religious humankind especially so. Different languages, faiths, customs, views, thoughts and opinions are all to be considered when one wants to talk about neighbourhood and neighbourliness today. Indeed, what do neighbourhood and neighbourliness mean, and what it means to live in neighbourhood with others in the period labelled as globalization? My paper discusses the modern day affirmation of the idea of neighbourhood among Muslims, Christians and Jews. I consider that task most important, since symbols, ideas, and religious representations of Muslims, Christians and Jews have been somehow a part of neighbourhood and neighbourliness for a very long time. How can we preserve a neighbourhood and neighbourliness? How can we extract a neighbourhood of human lives and fates from a neighbourhood of symbols, representations and ideas? This paper will try to give answers to these questions.

Keywords: Muslims, Christians, Jews, tolerance, globalization, coexistence.

Enes Karić, PhD. in Islamic studies, full professor at the Faculty of Islamic Studies of the University of Sarajevo. (eneskaric@yahoo.com)